زمانی ستاندارد لە هەندێ وڵاتدا

بەشی پێنجەم

د. نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

8ـ کەنەدا

وڵاتی کەنەدا وڵاتێکە دەکەوێتە کیشوەری ئەمەریکای باکوور، پایتەختەکەی (ئۆتاوە)یە، وڵاتێکی فیدراڵییە و (١٠) هەرێم لەخۆوە دەگرێت، پەرلەمانی ئەو وڵاتە لە دوو ئەنجومەن پێکهاتووە، ئەویش ئەنجوومەنی پیران و ئەنجوومەنی گشتی(١٤١). کەنەدا بە درێژایی مێژوو لەژێر داگیرکاری فەرەنسی و بەریتانیادابوو، تا ١٨٦٧/٧/١ ئیتر سەربەخۆیی خۆی وەرگرت و لەژێر داگیرکاری بەریتانیا ڕزگاربوو(١٤٢). لەساڵی (١٨٧٦)ەوە دەستووری هەیە. لە دەستووردا هەر بۆ زمان هەشت مادده (لە ١٦ ـ ٢٣) تەرخانکراوە و هەر ماددەیەکیش چەندین برگەی لەخۆگرتووە و تیایاندا دان بە دوو زمان دەنێت، کە لەسەرانسەری کەنەدا وەکو یەک بەکاربهێنرێن و یەکسانن و هاوڵاتیانی فەرەنسی یا ئینگلیزی سەرپشکن لە هەر شوێنێکی وڵاتەکەدا، زمانەکە بەکاربێنن(١٤٣)، ماددەکانیش ئەمانەی خوارەوەن:

ماددەی (١٦)

1. زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی دوو زمانی فەرمین لە کەنەدا، لە بەکارهێنانیاندا لە دەزگاکانی پەرلەمان و دەزگا حکومییەکان، هەمان ماف و سەرپشکیان هەیە.

2. زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی دوو زمانی فەرمین لە نێو بڕەنزویکدا(١٤٤)، هەردوو زمان هەمان ئاستی کۆمەڵایەتی و ماف و سەرپشکیان لە بەکارهێنانیاندا هەیە لە دەزگاکانی دەستەی یاسادانان و دەزگاکانی حکومی لە نێو بڕەنزویکدا.

3. هیچ بەندێک لەم دەستوورەدا دەسەڵاتی پەرلەمان یاخود دەسەڵاتی یاسادانان دیاری ناکات، سەبارەت بە یەکسان کردنی ئاستی ئینگلیزی و فەڕەنسی و بەکارهێنانی هەردوو زمانەکە.

ماددەی (١.١٦)

1. کۆمەڵەی زمانەوانی ئینگلیزی و کۆمەڵەی زمانەوانی فەڕەنسی لە بڕەنزویکدا، هەمان ئاست و ماف و سەرپشکیان هەیە، هەروەها جیاکردنەوەی دەزگاکانی فێرکردنیان هەیە و، ئەوانیش جیاکردنەوەی دەزگا ڕۆشنبیرەکانیان هەیە، ئەم دەزگایانەش بۆ پاراستن و بەرەوپێشبردنی ئەم جۆرە کۆمەڵانە زۆر گرنگن.

2. ڕۆڵی حکومەت و دەستەی یاسادانان لەنێو بڕەنزویکدا سەبارەت بە پاراستن و بەرەوپێشبردنی پایە و ماف و ئەو سەرپشکییانەی کە لە بڕگەی (١) دیاری کراوە، بڕیاری لەسەر دراوە و چەسپێنراوە.

ماددەی (١٧)

1. هەموو کەسێک مافی ئەوەی هەیە، زمانی ئینگلیزی یان فەڕەنسی لە هەر گفتوگۆیەک یان کۆنووسێکی دانیشتەکانی پەرلەماندا بەکاربێنێت.

2ـ هەموو کەسێک مافی ئەوەی هەیە، زمانی ئینگلیزی یان فەڕەنسی لە هەر گفتوگۆیەک یان لە هەر کۆنووسێکی دەستەی یاسادانانی نێو بڕەنزویکدا بەکاربێنێت.

ماددەی (١٨)

1ـ یاسا و تۆمار و ڕۆژنامەکانی پەرلەمان دەبێت بە هەردوو زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی چاپ بکرێن و بڵاوبکرێنەوە و، کۆپی هەردوو زمانەکەش باوەڕپێکراو دەبێت و پشتی پێدەبەسترێت.

2ـ یاسا و تۆمار و ڕۆژنامەکانی نێو بڕەنزویک دەبێت بە زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی چاپ بکرێن و بڵاوبکرێنەوە، کۆپی هەردوو زمانەکەش باوەڕپێکراو دەبێت و پشتی پێدەبەسترێت.

ماددەی (١٩)

1ـ لە هەر دادگایەکی دامەزراو لەلایەن پەرلەمانەوە، دەتوانرێت زمانی ئینگلیزی یان فەڕەنسی لە کاتی دادبینی و داکۆکیکردندا بەکاربهێنرێت، هەروەها لە کاتی دەرکردنی فەرمانە دادوەرییەکاندا.

2ـ لە هەر دادگایەکی نێو بڕەنزویکدا دەتوانرێت زمانی ئینگلیزی یان فەڕەنسی لە کاتی دادبینی و داکۆکیکردندا بەکاربهێنرێت، هەروەها لەکاتی دەرکردنی فەرمانە دادوەرییەکاندا.

ماددەی (٢٠)

1ـ هەر هاوڵاتییەکی کۆمەڵگای کەنەدی مافی ئەوەی هەیە، کە خزمەتگوزاری پێویست لە سەرۆکایەتی یا لە نووسینگە ناوەندییەکانی هەر دەزگایەکی تایبەت بە پەرلەمان و حکومەتی کەنەدی وەربگرێت و دەتوانێت پەیوەندیشیان پێبکات،

جا چ بە زمانی ئینگلیزی بێت یان بە زمانی فەڕەنسی، هەروەها هەمان مافیشی لە هەموو نووسینگەکانی دیکەی ئەم دەزگایانە دەبێت، کاتێک:

أ ـ هاولاتی داوا بکات بە یەکێک لەم زمانانە خزمەتگوزاری لەم دەزگایانە پێشکەشی بکرێت، یا کاتێک داوا دەکات پەیوەندییان پێوە بکات.

ب ـ بە گوێرەی سروشتی نووسینگەکە وا باش دەبێت، کە پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری و پەیوەندیکردن بە هاولاتیانەوە لەلایەن نووسینگەکان بە هەردوو زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی بێت.

ت ـ هەر هاولاتییەکی کۆمەڵگای نێو بڕەنزویک مافی ئەوەی هەیە کە خزمەتگوزاری بەردەست وەربگرێت لەهەر نووسینگەیەکی دەسەلاتی یاسادانان یا لەهەر دەزگایەکی حکومی بە زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی و پەیوەندیشیان پێوە بکات بە هەمان زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی.

ماددەی (٢١)

هیچ ماددەیەک لەم بەشەدا لە (١٦ – ٢٠) ماف و سەرپشکی پەیڕەوکردنی زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی کە چەسپێنراون و پەیڕەو دەکرێن بەگوێرەی بەندەکانی دیکەی دەستووری کەنەدی، هەڵناوەشێنرێتەوە و نرخیشیان کەم ناکاتەوە.

ماددەی (٢٢)

هیچ ماددەیەک لەم بەشەدا لە (١٦ – ٢٠) نرخی ماف و سەرپشکی و یاسا چەسپیوەکانی تایبەت بە زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی کە وەدەست هێنراون و کاریان پێ دەکرێت، تاکو ئێستا و دوای بەکارهێنان و دەست بە کاربوونی ئەم دەستوورەش کەم ناکاتەوە و پووچەلا ناکاتەوە.

ماددەی (٢٣) زمانە کەمینەییەکان و مافە پەروەردەییەکان

1. هاوڵاتیانی کەنەدا

أ ـ ئەوانەی زمانی سەرەکییان (واتە زگماکییان) ئینگلیزی یا فەڕەنسییە و زمانە سەرەکییەکەشی لەو هەرێمەی تێدا ژیان بەسەر دەبات دەخوێندرێت و خەڵکیش لێی تێدەگەن، جگە لەمەش زمانەکە لە هەرێمەکە کەمینە بێت یان نا.

ب ـ ئەوانەی خوێندی سەرەتاییان لە کەنەدا بە زمانی ئینگلیزی یا فەڕەنسی تەواوکردووە و لە شوێنێک نیشتەجێ بوون، کە زمانی ئینگلیزی یا فەڕەنسی تیایدا زمانی کەمینەیە، ئەوا ئەو هاوڵاتیانە مافی ئەوەیان پێدەدرێت، کە منداڵەکانیان خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی و دواناوەندیی بە زمانی سەرەکی ئەو ناوچەیە تەواوبکەن.

جـ ـ ئەو هاوڵاتییە کەنەدییانەی کە یەکێک لە منداڵەکانیان خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی و دواناوەندییان بە زمانی ئینگلیزی یان فەڕەنسی لە کەنەدا تەواوکردووە، یان خەریکە تەواوی بکات، ئەو هاوڵاتییانە دەتوانن هەموو منداڵەکانی دیکەیان بە هەمان زمانی منداڵەکەی تریان خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی و دواناوەندیی تەواو بکەن.

3. مافی هاوڵاتیانی کەنەدی بەپێی لقی (١) و (٢) سەبارەت بە تەواوکردنی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی و دواناوەندیی منداڵەکانیان بە زمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی لە هەرێمێکدا کە ئەو دوو زمانە زمانی کەمینەن، ئەوا:

أ ـ دەتوانرێت پەیڕەوبکرێت لەکاتێک لە هەرێمەکەدا ژمارەی منداڵانی ئەو هاوڵاتیانە ئەوەندە بێت، کە بتوانرێت کەلوپەلی خوێندنیان لە ڕێکخراوی حکومی تایبەت بە فێرکردنی کەمینە زمانەکانەوە بۆ دابین بکرێت.

ب ـ هەروەها ئەو هاوڵاتیانە مافی ئەوەیان هەیە کە بۆ منداڵەکانیان ئاسانکاری بکرێت سەبارەت بە خوێندنی زمانی کەمینە لە ڕێکخراوی حکومی تایبەت بە فێرکردنی کەمینە زمانەکان.

دەبێ ئەوە بوترێت، کە لە پەرلەمانی کەنەدا لە ساڵی ١٨٦٧ەوە زمانەکانی ئینگلیزی و فەڕەنسی بەکاردەهێنرێت، لە هەمان کاتیشدا لە ساڵی ١٩١٠ یاسای زمانە فەرمییەکان لەم وڵاتەدا دەرچووە و لە ساڵی ١٩٦٩ هەموارکراوە، و لە ساڵی ١٩٧٤ەوە تاکو ئێستا هەموو هەناردەیەکی بازرگانی وڵاتەکە بە هەردوو زمانەکە نووسراوە(١٤٥).

هەروەکو لەم ماددانەدا دەردەکەوێت، کە لە کەنەدا گرنگییەکی زۆر بە زمان دراوە، بەهۆیەوە زۆر ڕێوشوێنی یاساییان سەبارەت بە زمان دەست نیشانکردووە، چ لەڕووی زمانی فەرمی و ستانداردی وڵات، یان لە ڕووی هاوسەنگی لە بەکارهێنانی هەردوو زمانەکەدا، بەو واتایەی لە کەنەدا هەردوو زمانی (فەڕەنسی و ئینگلیزی) لە یەک پلەدان و بەکارهێنەرانیشیان سەرپشکن لە کاتی بەکارهێنانی یەکێک لەم دوو زمانەدا، کاتێ پێویستیان پێ دەبێت، ئەوەش ئەوە دەگەیەنێت کە لەم وڵاتەدا هیچ یەک لەم دوو زمانە لە ئەویتر بەرزتر و باڵاتر نییە، بەڵکو لە یەک پلەدان.

دەبێ ئەوەش بوترێت، کە پارەی کەنەدی بە زمانەکانی ئینگلیزی و فەڕەنسی لەسەری نووسراوە، بە هەمان شێوە پاسپۆرتیش بەهەردوو زمانە نووسراوە(١٤٦).

9. بەلجیکا

وڵاتی بەلجیکا دەکەوێتە کیشوەری ئەوروپاوە، پایتەختەکەی (برۆکسل)ە، سیستمی حوکم لە وڵاتەکە دیموکراتی پەرلەمانییە(١٤٧)، ئەم وڵاتە بەپێی دەستووری ساڵی ١٩٨٩ کە بڕیاری بۆ دراوە بە دابەشکردنی بۆ سێ هەرێم، کە هەریەکەیان مافی ئۆتۆنۆمی هەیە، ئەوانیش: فلەمیش لە باکوور، والۆن لە باشوور، پایتەختەکەشی برۆکسل، دەسەڵاتی یاسادانانیش لە دوو ئەنجومەن پێکهاتووە، ئەوانیش ئەنجوومەنی پیران و ئەنجوومەنی نوێنەران(١٤٨). بەلجیکەکان لە ساڵی ١٨٣٠ سەربەخۆیی خۆیان ڕاگەیاند و داگیرکەری هۆڵەندییان لە وڵات وەدەرنا و، لە ساڵی ١٨٣١ەوە دەستووری تایبەت بە خۆیان هەیە(١٤٩).

دەستووری بەلجیکا کە لە ساڵی ١٩٧٠ دەرچووە و بەکارە، لەم وڵاتەدا سێ زمان، زمانی ڕەسمی و ستانداردی وڵاتن، کە لە شوێن و هەرێمی جیاجیادا بەکاردێن، زمانەکانیش بریتین لە (فەڕەنسی، هۆڵەندی، ئەڵمانی)، لەم بارەشەوە چەند ماددەیەکی بۆ زمانە ستانداردەکان داناوە(١٥٠):.

ماددەی (٤) زمانی هەرێمەکان

1. هەرێمەکانی بەلجیکا بەگوێرەی زمانی هاوڵاتیانی بەسەر چوار هەرێم دابەشکراوە، ئەو هەرێمەی کە هاوڵاتیانی بە زمانی فەڕەنسی دەدوێن و، ئەو هەرێمەی کە هاوڵاتیانی بە زمانی هۆڵەندی دەدوێن و، هەرێمی برۆکسلی پایتەخت کە هاوڵاتیانی بە دوو زمان دەدوێن و ئەو هەرێمەی کە هاوڵاتیانی بە زمانی ئەڵمانی دەدوێن.

2. هەر کۆمیونێکی (شانشین) مەلەکی دەبێت سەر بە یەک لەو هەرێمانە بێت، کە بەپێی زمانی هاوڵاتیان دابەشکراون.

3. ئاست یاخود سنووری ئەو چوار هەرێمەی، کە بە گوێرەی زمانی هاوڵاتیان دابەشکراون، دەتوانرێت (بگۆڕدرێت) جیابکرێتەوە، بەڵام تەنیا لەڕێگەی یاساییێک، کە بۆ ئەم مەبەستە دابنرێت و بڕیاری لەسەر درابێت، ئەمەش بە هەڵبژاردنێکی (دەستەی زمانەوانی) لە هەر ئەنجوومەنێکی یاسادانانەوە بێت، کە تیایدا زۆرینەی دەنگی دەستەی زمانەوانی بڕیاری لەسەر بدات، بەمەرجێک زۆرینەی ئەندامانی هەر دەستەیەک کە کۆی دەنگەکان دوو دەستەی زمانەوانی دوو هەرێم بێت، ئەوانەی بڕیارەکەیان لا پەسندە ٣/٢ دەنگەکان بێت.

ماددەی (١٨٩)

1. دەقەکانی سەپێنراو، واتە پابەندبوون بە دەقەکانی دەستوور بە زمانی (فەڕەنسی و هۆڵەندی و ئەڵمانی) بڵاودەکرێنەوە.

وەکو دەردەکەوێت لەم وڵاتەدا سێ زمان، زمانی ڕەسمی و ستانداردە، بەڵام هەریەکەیان لە هەرێم و شوێنی تایبەتی خۆیان، بەو واتایەی هەر سێ زمانەکە لە تاکە شوێنێکدا لەبەرانبەر یەکتردا بەکارنایێن، بەڵکو هەریەکەیان بەگوێرەی زۆری ڕێژەی ئاخێوەرانیان، دابەشکراون، هەر بەو هۆیەشەوە دابەشکردنی هەرێمەکان لەم وڵاتەدا لەسەر بنچینەی زمانی دابەشکراون .

ئەگەر بێینە سەر یاساکانی زمانیش لەو وڵاتەدا، ئەوا لەساڵی ١٩٦٣دا دەرچوونە، بەهۆیەوە بناغە و زەمینەی یاسایی بۆ سیستەمی پەروەردەیی ئێستا ڕەخساندووە، ڕەوشی ئەم وڵاتە لەگەڵ زۆرینەی وڵاتەکانی دیکەی ئەوروپا جیاوازە، سێ کۆمەڵگەی زمانەوانی تێدایە: فەڕەنسی، هۆڵەندی و ئەڵمانی و، سێ هەرێمیش: بڕۆکسلی پایتەخت، هەرێمی فلەمیش و هەرێمی والۆن، وێڕای ئەمەش وڵاتەکە بەسەر (١٠) ناوچە و (٥٨٩) شارەوانیدا دابەشبووە، سنووری هەرێمی بڕۆکسلی پایتەخت جووتزمانە (فەڕەنسی،

هۆڵەندی)، هەرێمی فلەمیش بە فەرمی هۆڵەندی زمانە، هەرێمی والۆن هەردوو ناوچەی فەڕەنسی زمانەکە و کانتۆنە ئەڵمانیی زمانەکان دەگرێتەوە، لە هەرێمی برۆکسلی پایتەختدا کۆمەڵگە فەڕەنسی و فلەمیشەکە هەردووکیان بۆیان هەیە بە لەبەرچاوگرتنی خەڵکەکە و دامەزراوەکانیان لەبارەی پرسی زمانەوە بەپێی ویست و دەستەڵاتەکانی خۆیان ڕەفتار بکەن.

10. کاتالۆنیا

کاتالۆنیا هەرێمێکە سەر بە وڵاتی ئیسپانیا، کە دەکەوێتە کیشوەری ئەوروپا، دەستووری هەرێمی کاتالۆنیا بە یاسای (بنەڕەتی کاتالۆنیا) ناسراوە، چونکە (یاسای بنەڕەتی) وەکو دەستووری کاتالۆنیا و دۆڵی ئاران دەناسرێت، کە هاوڵاتیانی کاتالۆنیا و دامەزراوە سیاسی و یاساییەکان دان بە (دۆڵی ئاران)، وەکو واقعێکی نەتەوەیی و کیانێکی تایبەتمەند دەنێن(١٥١).

دەستووری هەرێمی کاتالۆنیای ئیسپانی، لە (٢٢٧) مادده پێکهاتووە، گەرچی دەستووری ئیسپانیا لە (١٦٩) مادده پێکدێت(١٥٢). یاسای بنەڕەتی لە کاتالۆنیا دەستپێکەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٣٠، پاشان یاسای بنەڕەنی ١٩٧٩، دواجاریش یاسای بنەڕەتی ٢٠٠٦، لەم دەستورەدا (یاسای بنەڕەتی کاتالۆنیا ٢٠٠٦)، لە مادده (٦) ئاماژە بە زمانی تایبەت و زمانە فەرمییەکان کراوە، بەمشێوەیە:

مادده (٦) زمانی تایبەت و زمانە فەرمییەکان

1. کاتالان زمانی تایبەتی کاتالۆنیایە، بەم شێوەیە کاتالان زمانی بەکارهێنانە لە سەرجەم ئیدارە گشتییەکان و هۆکارەکانی پەیوەندی گشتی لە کاتالۆنیا،

زمانێکە کە بەشێوەیەکی ئاسایی بەکاردەهێنرێت، وەکو هۆکارێکی پەیوەندی و فێرکاریی لە خوێندندا.

2. کاتالان زمانی فەرمییە لە کاتالۆنیا، زمانی ئیسپانیش کە زمانی فەرمی دەوڵەتی ئیسپانیایە، فەرمییە، هەموو کەسەکان لە کاتالۆنیا مافی خۆیانە بەکاری بهێنن، هەروەها ماف و ئەرکی خۆیانە هەردوو زمانە فەرمییەکە بزانن، پێویستە دەسەڵاتە گشتییەکانی کاتالۆنیا ڕێوشوێنی پێویست بگرنەبەر بۆ ئاسانکاری لە پیادەکردنی ئەم ماف و ئەرکانە و جێ بەجێ کردنیان.

3. پێویستە ئەنجوومەنی گشتی و دەوڵەت بۆ ئەم مەبەستە چەند کارێکی پێویست ئەنجام بدەن، سەبارەت بە داننان بە فەرمییەتی زمانی کاتالان لە یەکێتی ئەوروپا و ئامادەبوون و بەکارهێنانی ئەو زمانە لە ئۆرگانیزمە نێودەوڵەتییەکان و لە پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان سەبارەت بەوەی کە پەیوەندی بە بوارەکانی کەلتوریی یان زمانەوانییەوە هەیە.

4. پێویستە ئەنجوومەنی گشتی پشتیوانی لەو پەیوەندی و هاوکاریانە بکات لەگەڵ ئەو کۆمەڵگا و هەرێمانەی، کە کەلتوری زمانەوانی هاوبەشیان لەگەڵ کاتالۆنیا هەیە، لەم بارەیەوە ئەنجوومەنی گشتی و دەوڵەت بەگوێرەی پسپۆڕەتییان ڕێککەوتنامە و پەیماننامە و میکانیزمەکانی دی سازدەدەن، بۆ هاندان و بڵاوبوونەوەی زمانی کاتالان لە دەرەوە.

5. زمانی ئۆکسیتانا، کە لە دۆڵی ئاران پێی دەوترێت ئارانێس، زمانی تایبەتمەندی ئەو ناوچەیەیە و بەگوێرەی دەقەکانی ئەم (یاسای بنەڕەتییە) فەرمییە.

کەواتە لە هەرێمی کاتالۆنیا زمانی (کاتالان) زمانی ستانداردی هەرێمەکەیە، بەڵام لەپاڵ زمانی (کاتالان)، کە دەکرێ تەنیا لە (دۆڵی ئاران) زمانی

(ئۆکسیتانا) بەکاربهێنرێت، هەروەها لە سەرانسەری هەرێمەکە لەپاڵ زمانی کاتالان، زمانی (ئیسپانی) بەکاربهێنرێت، چونکە زمانی فەرمی و ستانداردی وڵاتی ئیسپانیایە، کاتالۆنیاش هەرێمێکە سەر بە وڵاتی ئیسپانیا.

11. نەرویج

شانشینی نەرویج پایتەختەکەی ئۆسلۆیە، وڵاتێکە دەکەوێتە نیمچە دوورگەی ئەسکەندەنافیا لە کیشوەری ئەوروپا، سیستمی حوکم لە وڵاتەکەدا پاشایی دەستوورییە(١٥٣)، پەرلەمانی نەرویج لە ساڵی ١٩٠٥ یاسایەکی دەرکرد بە پێکهێنانی وەزارەتی دەرەوە، بەڵام پاشای سوید لەمەدا بەرەنگاری وەستا، دواجار گرژی لەنێوان هەردوولا پەیدا بوو، لە ئەنجامدا لەهەمان ساڵ نەرویج سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند و لە سوید جیابۆوە(١٥٤).

زمانەکەیان سەر بە زمانە جەرمەنییەکانی باکوورە، کە لەگەڵ زمانە دراوسێیەکانی دەوروبەری وەک سویدی و دانیمارکی بەشێوەیەک لەیەک نزیکن، دەتوانن هەتا ڕادەیەک لەگەڵ یەکتر گفتوگۆ بکەن(١٥٥).

لە نەرویج دوو زمان پێگەی ستانداردیان هەیە، ئەگەرچی هەوڵدانێکی بەرنامە بۆدارێژراو لە ئارادایە بۆ ئەوەی ئەو دوو زمانە ئاوێتەی یەکتر بکەن و، زمانێکی ستانداردی یەکگرتوویان هەبێت. لە ساڵی ١٨١٤ نەرویج دوای چوار سەدە لەژێر دەستی دانیمارک هاتە دەرەوە، لەو کاتەدا نەرویجییەکان بەدوای ڕەگوڕیشەی فەرهەنگی خۆیاندا دەگەڕان، ئەوان لەنێو دروشمە جیاوازەکانی ناسنامەی نەتەوەیی نوێی خۆیان، گرنگی زۆریان بە زمان دەدا، کۆشش بۆ زیندووکردنەوەی زمانی نەرویجی هەرچەند لەسەردەمی ژێردەستەیی

دانیمارکیش بەردەوامبوو، بەڵام نەرویجییەکان فێرببوون بە زمانی دانیمارکی بنووسن(١٥٦).

ستانداردی یەکەم (بۆکمۆل)ی پێدەوترێ، کە نزیکەی لە ٨٣% قوتابخانەکانی نەرویج پێی دەخوێنن، تەنانەت بۆ خوێندنی باڵا (ماستەر، دکتۆرا) زمانی بۆکمۆل ڕێژەکەی لە ئەویتر زیاترە و، ئەو زمانە لە ڕۆژهەڵاتی وڵات و لە بوارەکانی پیشەسازی و بازرگانی بەکاردێت، ستانداردی دووەم زمانی (نینۆرشک)ی پێدەوترێت، کە تەنها لە ١٧% قوتابیان بەو زمانە وانە دەخوێنن، زۆربەی ئەو قوتابیانەش، کە دەگەن بە خوێندنی باڵا، ئەوا زمانەکەیان بۆ (بۆکمۆل) دەگۆڕن، بۆیە دەکرێ بگوترێت زمانی بۆکمۆل زمانێکی ستانداردی باڵادەستی ژیانی گشتی ئەو وڵاتەیە، هەرچی نینۆرشکە، ئەوا بە شێوەیەکی ڕێژەیی و لە بواری ئەدەب و لە ڕۆژئاوای وڵات و لە دەرەوەی شارە گەورەکان بەکاردێت(١٥٧).

لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، نەرویج زمانێکی تایبەت بە خۆی هەبوو، کە بە نەرویجی کۆن ناو دەبرێت، بەڵام دوای کۆتایی هاتنی مەملەکەتی نەرویج لە سەدەی چواردەهەم، زمانەکەشی چیتر لە بواری نووسیندا بەکار نەهات، لەکاتی حوکمڕانی کردنی دانیمارکی ـ نەرویجی (١٣٨٠ – ١٨١٤) زمانی دانیمارکی دەبێتە زمانی نووسین لە نەرویج، لە ساڵی ١٨١٤ نەرویج لە دانیمارک جیا دەبێتەوە، پاشان لەگەڵ سوێد یەکێتییەک پێکدەهێنن تا ساڵی ١٩٠٥ بەردەوام دەبێت، ئیتر لەو ساڵە بەدواوە نەرویج دەبێتە وڵاتێکی سەربەخۆ و دەبێتە وڵاتێکی خاوەن دەستوور و پەرلەمانی خۆی، کە ئەمەش پێویستی بە زمانێکی خۆی هەیە، بۆ ئەوەی لە زمانی دانیمارکی دوورکەویتەوە(١٥٨).

له ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم دوو مامۆستای قوتابخانە، کە لە بواری زمانناسیدا شارەزابوون، دوو ڕێگا چارەیان بۆ ڕزگاربوون لەو گرفتە پێشنیاز کرد، ئەم دوو زمانناسەش بە ناوەکانی کنود کنودسێن (١٨١٢ – ١٨٩٥) و ئیڤار ئاسێن (١٨١٣ – ١٨٩٦) (١٥٩)بوون. کنود کنودسێن مامۆستای گوندێک بوو، قۆناغ بە قۆناغ بە نووسینی دانیمارکیدا هاتەوە، تا گەیشتە ئەوەی ستانداردێکی بەهێزی نووسین و ئاخاوتنی دروستکرد، بەو واتایەی زمانی دانیمارکی لە ڕێگەی دەستکاری کردنەوە، زمانێکی تازەی نەرویجی لێ سازکرد، بۆیە لە ساڵی ١٨٥٦ کتێبی ڕێزمانی ئەو زمانەی نووسی، چەند ساڵێک دواتر فەرهەنگێکی وشەی پەتی نەرویجی بۆ جێگرتنەوەی زمانی بێگانە بڵاوکردەوە، بۆیە ئەم زمانە لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەم زیاتر پەرەدەسێنێ و زیاتر ڕەنگی نەرویجی وەردەگرێ و لە زمانی دانیمارکی دوور دەکەوێتەوە، لە ساڵی ١٩٠٧ ناوی زمانی ڕیکسمالی (زمانی وڵات)ی لێ دەنرێت، دوای ئەوە زمانەکە زیاتر چاکسازی تێدا دەکرێ و لە ساڵی ١٩٢٩ ئەم زمانە بە ڕەسمی دەبێتە (بۆکمۆل)، واتە (زمانی کتێب) (١٦٠).

ئیڤار ئاسێن چاکسازێکی تری بواری زمانناسی نەرویجی بوو، ئەمیش مامۆستای گوندێکی نەرویج بوو، ئەو پێی وابوو زمانی ڕەسەنی نەرویجی لە نێو شێوەزاری گوندنشینەکانی ڕۆژئاوای نەرویجە، ئەو زمانەی کە ئەو پەرەی پێدا، ئەدگار و پێکهاتەی کۆمەڵێک شێوەزاری گوندەکانی نەرویجی لەخۆوەگرتبوو، بۆیە لە ساڵی ١٨٦٤ کتێبی ڕێزمانی دەرکرد و لە ساڵی ١٨٧٣ فەرهەنگێکی وشەیی بڵاوکردەوە(١٦١)، بۆیە ئیڤار ئاسێن ئەو زمانەی بە لاندسمال یان زمانی نەتەوەیی ناوبرد، دواتر لە ساڵی ١٩٢٥ ناوەکەی بە ڕەسمی دەبێتە زمانی نینۆرشک(١٦٢).

ئەم دوو زمانە ستانداردە لە وڵات بێ کێشە و گیروگرفت نەبوون، بۆ نموونە لە هەندێک قوتابخانە کە بە زمانی نینۆرشک دەخوێنن، کەچی سەرچاوە و کتێبی گرنگ بەو زمانە لە کتێبخانەکان نادۆزنەوە، بۆیە ناچار دەبن لەپاڵا زمانەکەی خۆیان، زمانی بۆکمۆل فێربن، چونکە وەکو پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد لە ٨٣%ی کتێب بەو زمانە نووسراوە، لە هەمان کاتیشدا زۆربەی قوتابیان بۆ خوێندنی زانکۆ واز لە نینۆرشک دێنن و بۆکمۆل فێردەبن(١٦٣). بۆیە لایەنگرانی زمانی نینۆرشک لە نەرویج خۆیان بە کەمینەیەک دەزانن، لەبەرانبەردا دەیانەوێ زمانەکەیان زیاتر بایەخی پێبدرێ و لە هەموو بوارێک بەکاربێت(١٦٤).

دەبێ ئەوەش بوترێت کە لە وڵاتی نەرویج هەردوو زمانەکە بە ستاندارد ناسراوە، هەر بۆیەشە پەرلەمانی نەرویجی لە ساڵی ١٩٠٧ بڕیاریدا بۆ هەموو ئەو قوتابییانەی کە لە قوتابخانەکانی ئامادەیی خوێندن تەواو دەکەن و دەیانەوێ بچنە زانکۆ، دەبێ لە تاقیکردنەوە بە هەردوو زمان دەربچن(١٦٥).

کنودسێن و ئاسێن هەردووکیان لەم کارەیاندا مەبەستیان بوو وڵاتەکەیان زمانی نەتەوەیی هەبێت و لەو پێناوەشدا هەوڵی زۆریاندا، کنودسێن بڕوای بە چاکسازی هەنگاو بە هەنگاو بوو، بەڵام ئەو ڕێبازەی کە (ئاسێن) گرتییەبەر بە ئاشکرا ڕاپەڕینی پێوە دیاربوو، بۆیە لە ساڵی ١٨٨٦ خوولی تایبەت بۆ مامۆستایان کرایەوە، پاشان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەم بەدواوە، حکومەتی نەرویج ڕۆڵێکی کاریگەری لە بواری زماندا بینیوە، چونکە لەم وڵاتەدا زمانەوانی پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ بابەتی سیاسی و فەرهەنگی هەیە، حکومەتی نەرویج بە بەراورد لەگەڵ وڵاتانی تر ڕۆڵێکی زیاتری گێڕاوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی نێوان بۆکمۆل و نینۆرشک، لەگەڵ

ئەوەشدا حکومەت هەر لەسەرەتاوە هەردوو زمانی پەسند کردووە و پشتگیریان لێدەکات(١٦٦).

لە ساڵی ١٩٠٧ مۆلتکە مۆ (١٨٥٩ – ١٩١٤) دەستی بە چاکسازی زمان کرد، بۆ ئەوەی یەکێتی بۆ زمانی نەرویجی بگێڕێتەوە، بۆیە پێشنیازی کرد هەردوو زمان ڕەچاو بکرێت، بەجۆرێک هەردوو ستانداردەکە پێویستە وردە وردە لە یەک نزیک بکرێنەوە و زمانێکی هاوبەشی نووسین دروست بکرێت بەناوی (سامنۆرشک)، واتە زمانی نەرویجی هاوبەش(١٦٧)، ئەم پرۆژەی زمانی هاوبەشی نەرویج بۆ ماوەی سەدەیەک لەلایەن شارەزایانی زمان و چینی ڕۆشنبیران و حکومەتی نەرویجی زۆر بە گەرمی مشتومڕی لەسەر دەکرا، بۆ ئەوەی هەر چۆنێک بێت ڕێگا چارەیەک بۆ ئەم جووتستانداردییە بدۆزنەوە و نەتەوەی نەرویجی لەم کێشەیە ڕزگار بکەن، نەرویجیش وەک هەموو نەتەوەکانی دیکەی ئەوروپا ببێ بە خاوەن یەک زمانی ستانداردی نووسین. بۆیە لەپێشدا ئەم پلانە لەنێو خەڵکی نەرویج لایەنگیری زۆری هەبوو، بەڵام دواتر نارەزایی زۆر دەبێت، تا لە ساڵی ٢٠٠٢ پەرلەمانی نەرویجی بە ڕەسمی ڕایدەگەیەنێت کە پرۆژەی (سامنۆرشک) سەرکەوتوو نەبوو، بەشێوەیەکی سیاسی واز لەو پرۆژەیە دەهێنرێت و چیدی نابێتە جێگەی باس، بەڵام لە ساڵی ٢٠٠٥ پێشنیازی چاکسازی کردنی بۆکمۆل دەکرێت، بۆیە ئەو زمانە ڕۆژ دوای ڕۆژ لە نەرویج بایەخی لە زیادبووندایە(١٦٨).

کەواتە وەکو دەردەکەوێت لە نەرویج دوو زمانی ستاندارد هەیە، نەوەک دوو دیالێکتی جیاواز بن، بەو واتایەی زمانی بۆکمۆل لە بنەڕەتدا زمانی دانیمارکییە، کە پێشتر زمانی فەرمانڕەوا و دەسەڵاتدارانی وڵات بووە، کە لە سەردەمێکدا نەرویجیان داگیرکردبوو، لەبەرانبەریشدا خەڵک نەیانتوانیوە ئەم

زمانه پشتگوێ بخەن. زمانەکەی تریش زمانی نینۆرشکە، کە زمانێکی بە ڕەچەلەک نەرویجییە و هی خەڵکی گوند و خەڵکی ڕەشوڕووتە.

12. ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا

ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەکەوێتە نێوەندی کیشوەری ئەمەریکای باکوور، کە بەشێکە لەسەر زەمینی جیهانی نوێ، ئەم وڵاتە لە باکوورەوە کەنەدا دراوسێیەتی و، وڵاتی مەکسیک و کەنداوی مەکسیکۆ دەکەونە دیوی باشوورییەوە و لە ڕۆژهەڵاتیشەوە زەریای ئەتڵەسی و لە ڕۆژئاواشەوە زەریای ئارام، ڕووبەرەکەی نزیکەی (٩.٦٣١.٤٢٠کم٢) چوارگۆشەیە و پایتەختەکەشی (واشنتۆن)ە(١٦٩). ئەمەریکا بەسەر (٥١) ویلایەت دابەشکراوە، هەر ویلایەتێکیش دەستووری تایبەت بە حکومەتەکەی خۆی هەیە، بەڵام حکومەتی فیدراڵی بەرپرسیارە لە کاروباری ناوخۆیی(١٧٠).

ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە ساڵی ١٤٩٢ لەلایەن دەریاوانی ئیتاڵی (کریستۆڤەر کۆلۆمبس) دۆزرایەوە، دوای ئەوەی لە ١٤٩٢/٨/٣ ڕووەو ڕۆژئاوا کەوتە ڕێ و لە ١٤٩٢/١٠/١٢ ئەم شوێنەی دۆزییەوە(١٧١). بەم دۆزینەوەیەش (کۆلۆمبس) شۆڕشێکی گەورەی لەو سەردەمە لە جیهاندا بەرپاکرد، چونکە دواتر ئەم کیشوەرە نوێیە بووە نیشتمانی گەلێکی زیندوو و چالاک(١٧٢). لە (١٧٧٦/٧/٤) سەربەخۆیی خۆیان لە بەریتانیا ڕاگەیاند و پاش (٨) ساڵ شەڕ لەگەڵ بەریتانییەکان، لە ١٧٨٣/٨/٣ توانیان بە تەواوی سەربەخۆیی خۆیان بەدەست بهێنن، پاش ئەم سەربەخۆییەش توانییان یەکەم دەستوور بۆ ئەم وڵاتە لە ٢١ی حوزەیرانی ١٧٨٨ دابنێن و لە (٣٠)ی نیسانی ١٧٨٩ یەکەم حکومەتی فیدراڵی ئەمەریکا بە سەرۆکایەتی (جۆرج واشنتۆن) دامەزرا،

سەرەتاش شاری (نیۆیورک) کرایە پایتەختی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، پاشان لەساڵی ١٨٠١ شاری واشنتۆنیان دروستکرد و پایتەختیان گواستەوە ئەو شارە، کە تایبەتە بە فەرمانڕەوایی ئەمەریکا(١٧٣).

ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا وڵاتێکی فرەزمان و فرەئایین و فرەنەژادە، زمانەکانی ئینگلیزی، ئیسپانی، عیبری، فەڕەنسی، چینی، عەرەبی، ڕووسی،... لەخۆدەگرێت، هەروەها ئایینەکانی مەسیحی پرۆتستانت و کاسۆلیک، ئیسلام، یەهودی... لەخۆدەگرێت، هەروەها نەژادەکانی بەریتانی، ئیرلەندی، ئەڵمانی، ئیتاڵی، هیندی، ئەفریقی، عەرەب... لەخۆ دەگرێت(١٧٤).

ئەگەر بێینە سەر دەستوور، ئەوا هەندێک لە ویلایەتەکان لە ساڵی ١٧٧٦دا توانیان دەستووری خۆیان دابنێن، وەک ویلایەتەکانی (نیوهامشەر، کارۆلینای باشوور، فێرجینیا، نیوجەرسی، دیلاوەر، پەنسلڤانیا، ماریلاند، کارولینای باکوور)، هەروەها هەردوو ویلایەتی (جۆرجیا و نیویۆرک)یش لە ساڵی ١٧٧٧ دا دەستووری خۆیان دانا، دەستووری ویلایەتەکانی تریش لە ساڵەکانی دواتر نووسرانەوە(١٧٥).

دەستووری ویلایەتە یەکگرتووەکان بە ڕەزامەندی زۆربەی ویلایەتەکان لە (١٧)ی ئەیلوولی ١٧٨٧ دانرا، ئەم دەستوورەش لە پێشەکییەک و حەوت بەند پێکهاتووە و (٢٧) جار هەموارکراوە و لە ڕێگەی دابەشکردنی دەسەڵاتەکانی نێوان حکومەتی نەتەوەیی و حکومەتی ویلایەتەکانەوە سیستمێکی فیدڕاڵی دامەزراند، بەهۆی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان لە سێ لقی سەربەخۆدا (دەسەڵاتی جێبەجێکردن، یاسادانان، دادوەریی) حکومەتی نەتەوەیی هاوسەنگیی دامەزراند(١٧٦).

دەبێ ئەوەش بوترێت، کە بیری سیاسیی هەندێک لە فەیلەسوفەکانی وەک (تۆماس هۆبز)، (جۆن لۆک)، (جان جاک ڕۆسۆ)، (دێڤید هیۆم)، (مۆتیسکۆ)، گرنگییان هەبوو لە دانانی دەستووردا و سوودیان لە بیرە سیاسییەکانیان وەرگرتووە(١٧٧).

ئەگەر بێینە سەر لایەنی زمان لە دەستووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا، ئەوە جێگەی سەرسوڕمانە، کە لە هیچ مادده و بڕگەیەکدا ئاماژە بە زمان و زمانی ستاندار لە وڵاتدا ناکات، بەڵکو هەژموون و دەسەڵاتی زمانی ئینگلیزی بەسەر هەموو زمانەکانی تر زاڵ بووە و باڵادەستە، دەبێ ئەوەش بوترێت کە زمانی ئینگلیزی دوو لقی سەرەکی هەیە، ئەوانیش ئینگلیزی ئەمەریکی و ئینگلیزی بەریتانی، هەریەک لە دوو زمانەش چەندین شێوە و شێوەزاری ناوخۆیی زمانی ئینگلیزییان هەیە(١٧٨)، بەڵام ئەوەی لێرەدا باسی لێوە دەکەین ئینگلیزی ئەمەریکییە، کە لە ئەمەریکا بەبێ ئەوەی لە دەستوور ئاماژەی بۆ بکرێت، بۆتە زمانی هاوبەش و ستانداردی نەتەوە جیاوازەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، بەجۆرێک ((زۆرکەس پێیان وایە، کە لەبەر ئەوەی ئینگلیزی ئەمەریکی لە وڵاتدا باڵادەست و زاڵە، ئیدی ئەوە بە کردەوە زمانی ڕەسمییە)) (١٧٩).

کەواتە زمانی ئینگلیزی لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا زمانی نەتەوەییە، بەڵام بە زمانی ستاندارد و فەرمی ڕانەگەیندراوە، هەرچەندە دەستووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نوسخەی ئەسلی بە زمانی ئینگلیزی نووسراوە، کە ئەمەش خاڵێکی ترە لە باڵادەستی زمانی ئینگلیزی(١٨٠).

دەبێ ئەوەش بوترێت، کە بەدرێژایی هەوڵدانێکی زۆر کراوە بۆ بە ڕەسمیکردنی زمانی ئینگلیزی ئەمەریکی، بۆ نموونە لەساڵی ١٩٢٣ یەکەم یاسا

سەبارەت بە زمانی ڕەسمی لە ئاستی فیدراڵیدا خرایەڕوو، بەڵام ئەمە بە مەسەلەیەکی جیدی وەرنەگیرا و، لە ساڵی ١٩٨١ دیسان پێشنیازێکی لەو جۆرە پەیدابوو، ئەمجارەیان لەلایەن سیناتۆر (سی. ئی. هایا کاوا) ئەوەی پێنشیازی کۆنگرێس کرد، بۆ ئەوەی زمانی ئینگلیزی لەسەرانسەری وڵاتدا وەک زمانی ڕەسمی و ستاندارد ڕابگەیێندرێت، بەڵام دەنگی لەسەر نەدرا، بەڵام لە ساڵی (١٩٩٦) کۆنگرێس بۆ جاری یەکەم لەسەر ستانداردی ئینگلیزی دەنگی دا. کۆنگرێس بە (٢٥٩) دەنگ بەرانبەر (١٦٩) دەنگ (یاسای دەستەڵاتی زمانی ئینگلیزی) پەسندکرد(١٨١) و، ساڵی ٢٠٠٦ سیناتۆر (جەیمس ئینهایف) ماددەیەکی لە یاساکەی زمانی ئینگلیزی ڕەسمی زیادکرد، کە تیایدا هاتبوو: ((زمانی ئینگلیزی وەک زمانی نەتەوەیی ناوزەد بکرێ و، ئینگلیزی زمانی هاوبەش و یەکخەری ویلایەتە یەکگرتووەکانە))، دیارە ئەمە ئەگەرچی لەلایەن حکومەتەوە پەسندکرا، بەڵام ئەمە هیچ بەرهەڵستییەک و بەرتەسکییەکی بۆ بەکارهێنانی زمانی دیکە دانەدەنا(١٨٢).

بە واتایەی تر حکومەت ڕاستەوخۆ تا هەنووکە دژی زمانەکانی تر کاری نەکردووە، ئەگەرچی (یاسای زمانی ئینگلیزی) پەسند کردووە، بەڵام نەیخستۆتە بواری دەستوور و یاساکانی تری جێبەجێکردنی زۆرەملێی دەوڵەت، چونکە ڕەنگە بەرهەڵستی لە بەرانبەریدا پەیدابێت، بەهۆی ئەوەی ئەمەریکا وڵاتێکی نموونەی دیموکراسییە و خەڵکی بیانی و بێگانە و کۆچبەر لە دانیشتوانی ڕەسەنی وڵاتەکە زیاترن، واتە لە بنەڕەتدا قسەپێکەرانی زمانی ئینگلیزی لەچاو هاوزمانەکانی تر زۆر کەمترن، بەڵام ئەمڕۆکە زمانی ئینگلیزی بەگشتی و ئینگلیزی ئەمەریکی بەتایبەتی وەکو زمانێکی نێودەوڵەتی لە دیبلۆماسییەت و بازرگانی نێودەوڵەتی و گەشتوگوزاردا بەکاردەهێنرێت، بەجۆرێک (سمیت)ی زمانەوان زۆر لە جیاوازییە فێرخوازییەکان پوخت و

کورت دەکاتەوە لەنێو زمانی ئینگلیزی بۆ قسەپێکەرانی زمانانی دی، یان ئەوەی کە لەڕووی تەقلیدییەوە بە زمانی ئینگلیزی ناوزەد دەکرێت، بەو واتایەی زمانی ئینگلیزی زمانێکی بیانییە یان بەو حیسابەی کە زمانێکی دووەمە، بەڵکو زمانی ئینگلیزی بەو وەسفە کە زمانێکی نێودەوڵەتی و هاریکارە بۆ قسەپێکەران(١٨٣).

ئەگەر بێینە سەر ڕەچەڵەکی زمانی ئینگلیزی بەگشتی، ئەوە دەبینین لە بنەڕەتدا زمانی ئینگلیزی زمانی عەشیرەتێکی داگیرکەری ئەڵمانییە، لە سەدەی پێنجەمی زایینی سێ عەشیرەتی ئەڵمانی، کە پێکهاتبوون لە (جوتێس، سەکسۆن، ئەنگلس) لە دەریای باکوور پەڕینەوە و بەریتانیایان داگیرکرد، ئەوکاتیش لە بەریتانیا هیچ زمانێک نەبووە ناوی زمانی ئینگلیزی بووبێ، بەڵکو خەڵکە ناوخۆییەکە بە زمانی کەڵتی قسەیان دەکرد، عەشیرەتی (ئەنگلس) لە هەرێمی ئینگلاندی ئەڵمانی دەژیان و زمانەکەیان پێی دەوترا (Englisc) و زمانی عەشیرەتی داگیرکاری ئەڵمانی بەرەبەرە بوونە بەشێک لە ناوی (نیشتمان) و (زمانی (نەتەوە)یی بەشێک لە خەڵکی بەریتانیا و زمانی ئینگلیزی و نیشتمانی ئینگلیز لەناو نیشتمان و زمانی عەشیرەتی ئەنگلس دروستبوون(١٨٤).

لەگەڵ ئەوەشدا زمانی ئینگلیزی دواتر سەرچاوەکەی لە (دیالێکتی لەندن) وەرگرت، لەبەر ئەوەی زمانی ئینگلیزی خاوەن ئەدەبێکی دەوڵەمەندە، دیاردەی فرەدیالێکتی تێدایە، بۆیە زمانی پایتەخت بووە زمانی هاوبەش، ئەدەب و دراما و تیپی نواندن، وایانکرد ئەم زمانەی پایتەخت (لەندەن ـ ئیست میدلاند) ببێ بە زمانی وڵات و زمانی دەوڵەت، لەبەرانبەریشدا هەر یەک لە (چۆسەر، کاکستۆن، مالۆری، شکسپیر، میلتۆن، جۆنسۆن، دیکنز، ئیلێت)، ئەم زمانەیان هەڵبژارد بۆ نووسین، کە زمانی زگماکی کەسیان نەبوو(١٨٥). کەواتە دروستبوونی زمانی ئەدەبی یەکگرتووی ئینگلیزی بەهۆی تێکەڵبوونی شیعری (چۆسەر) و

(شکسپیر) و شاعیرانی دیکە لەگەڵ شێوەزاری لەندەن ڕۆڵی خۆی هەبووە لە بڵاوبوونەوە و چەسپاندنی(١٨٦).

هەروەها بەپشت بەستن بە تایبەتمەندییەکانی زمانی ئینگلیزی، لەلایەن (هایمز) دە جۆری زمان دیاریکراون، کە بەمشێوەیەی خوارەوەن(١٨٧):.

1. ئینگلیزی ستاندارد:

وەک یەکێک لە شێوەزارەکانی زمانی ئینگلیزی پێناسە کراوە، کە بە پرۆسەی ستانداردکردندا ڕۆیشتووە، بە پێی پێوەرەکان سیمای زمانی ستانداردی هەیە، لەوانە ئۆتۆنۆمی، زیادبوون و کەمبوونەوە و لەنێوچوونی نییە، تێکەڵەی چەند شێوەزارێکی ترە و خاوەنی سیفاتی دیفاکتۆیە.

پێوەرەکانی زمانی ئینگلیزی ستاندارد لەو کۆمەڵگایانەی کە زۆرینە قسەی پێدەکات، وەک ئەمەریکای باکوور، بەریتانیا و باشوور و ناوەڕاستی ئەفریقا و (ناوچەکانی ئوسترالیا و نیوزلەندا و دورگەکانی باشوری خۆرئاوای ئۆقیانووسی هێمن)، ئەوەیە کە یاسای نووسراو (داڕێژراو)ی ڕێزمانی و لێکسیکی هاوکۆکە لەگەڵ یاسا ریزمانی و لێکسیکالیەکانی ئەو گروپانەی کە لە ژووری ئابوری و کۆمەڵایەتی باڵادەستن و لە بنچینەدا ڕێزمان و وشە و ڕەوانبێژییەکی هاوبەش پێک دێن، سەرەڕای هەبوونی جیاوازیی بەرچاو لەڕووی فۆنۆلۆجییەوە.

2. زمانی ئینگلیزی کلاسیکی :

دەکرێ ئەوە پەسەند بکەین کە جۆرێکی زمانی ئەدەبی کۆنی ئینگلیزی بێ، بناغەی زمانی پەرستن بووە لە کەنیسەکانی دەوڵەت (ئایینی ڕەسمی دەوڵەت)

و کەنیسە سەربەخۆکان. شێوەزارێکی ئینگلیزییە کە بەوە لە زمانی ستانداردی ئینگلیزی ئەو سەردەمە جیادەکرێتەوە، کە نازیندەگییە (زیندوو نییە).

3. ئینگلیزی خۆماڵی :

پێناسەی زاراوەی زمانی خۆماڵی (vernacular) لەلایەن ڕێکخراوی یونسکۆ پێشنیاز کراوە بەوەی، کە ((زمانی زگماکی گروپێکە کە لەڕووی سیاسییەوە لەژێر هەژموونی گروپێکی تردان، کە بە زمانێکی تر دەدوێن)). ئەم پێناسەیەی زاراوەی (vernacular) لەڕووی یاساییەوە بەوە لە دیالێکت جیا دەکرێتەوە کە سیفەتی (سەربەخۆیی) هەیە و دیالێکت نییەتی.

4. دیالێکتی ئینگلیزی:

) تراسک) دیالێکت بەوە پێناسە دەکات کە شێوەزارێکی دیاری زمانێکە، کە لە هەرێمێکی جوگرافی، یان لەلایەن گروپێکی کۆمەڵگا قسەی پێدەکەن. زۆربەی دیالێکتناسان کۆکن لەسەر ئەوەی کە دیالێکتەکان جۆراوجۆرن، لێکتێگەیشتن دەیانخاتە چوارچێوەی یەک زمانەوە، بەڵام چەمک و پێناسەی لەیەکتر تێگەیشتن زۆر ورد و ڕوون نییە. بە پێچەوانەوە دەکرێت زمانێک بەوە پێناسە بکرێ کە فۆرمێکی ئاخاوتنە، کە قسەکەرێکی زمانێکی تر بە تەواوەتی لێی تێناگات.

5. ئینگلیزی کریۆل :

زمانەکانی (Creole) بەوە لە زمانی خۆماڵی و (دیالێکت) جیادەکرێنەوە، کە لەڕووی ڕۆنان و وشە و زاراوەوە تێکەڵەن، پێوەری تێکەڵی و کەمبوونەوە و لەنێوچوونی پێوەدیارە. کریۆل لەسەر زمانی ئینگلیزی و چەند زمانێکی خۆرئاوای ئەفریقا بنیادنراوە، بەڵام یەکەی ڕێزمان و فۆنۆلۆجی و وشەکانیان لە

ژمارەیەکی کەمتر پێک هاتوون لەچاو زمانی سروشتی، بەڵام لە هەمان کاتدا لە پێکهاتەیاندا زوو گەشە دەکات، هەمان حاڵەتی دیالێکتیان بەدەستهێناوە و دەیانەوێ بگەن بە هەمان بارودۆخی زمانی خۆماڵی، ئەویش بەدەستهێنانی سەربەخۆییە.

6. زمانی ئینگلیزی بازرگانی (پیجن):

ئەو جۆرە زمانە زیاتر لە ئەنجامی پێوەندییەکانی بازرگانی و کار و کاسبییەوە پەیدا دەبێت و زمانی ئینگلیزی بازرگانی بەوە جیادەکرێتەوە کە سیفەتی زیندەگی نییە، چونکە زمانی ئینگلیزی بازرگانی پێچەوانەی (کریۆل) و زمانە سروشتییەکان نییە، کە کۆمەڵگای ئاخاوتنی زمانی یەکەمیان هەبێت، بەڵام سیفەتی دیفاکتۆ و بەکارهێنانیان هەیە. ئەو جۆرە زمانە ئەگەر گەشە بکات، دەبێتە زمانی (کریۆل) و لەوانەشە بەخێرایی گەشە بکات و ببێتە زمانی ستاندارد.

7. ئینگلیزی دەستکرد:

دیالێکتێکی دەستکرد (دروستکراو)ە، کە سەر بە هەر زمانێک بێت دوو سیفەتی نییە، کۆمەڵگایەک کە زمانی یەکەمیان ئەو شێوەزارە بێ، لەگەڵ سیفەتی مێژوویی، واتە زمانێک دابەش دەبێت بۆ دوو زمان، زمانی یەکەم و زمانی دووەم هەروەک لە حاڵەتی پیجن کە لە بنەچەدا زمانێکی دەستکردە، بەڵام بە تێپەڕبوونی کات گرووپێکی کۆمەڵایەتی بەکاری دێنن، کە بۆ ئەوان زمانی یەکەم نییە، بەڵکو وەک زمانی بازرگانی هاوبەش بەکاری دێنن.

ئەم دیالێکتە پێچەوانەی دیالێکتی پیجنە لە پێوەرەکانی تێکەڵی و ئۆتۆنۆمی، واتە زیاتر پەتی دەبێت، زیاتر جەخت دەکاتە سەر ئەو گرێ فرمانیانە کە لە بنەچەدا هی زمانی ئینگلیزی کۆنن و ئەمەش لەسەر حیسابی ئەو فرمانانەیە کە

درێژترن و لێکدراون و لە بنەچەدا ڕۆمانین، بەمەش ئینگلیزییەکی بنەڕەتی دروست دەکات کە کەمتر تێکەڵاوی تێدایە، وەک لە زمانی ئینگلیزی ستاندارد.

8. ئینگلیزی ئێکسایزد:

ئەم دیالێکتەی زمانی ئینگلیزی جۆرێکی تێکەڵە، بەڵام کەمبوونەوە و لەنێوچوونی کەمە، نموونەی ئەم جۆرەیان زمانی ئینگلیزی هیندییە یان بە پێچەوانەکەی هیندی بە ئینگلیزی کراو، کە ڤێرژنێکی تەواوی زمانی ئینگلیزییە و کەرەسەکانی سیستمی زمانی هیندی تێدایە. شێوەزارەکانی ئێکسایزدی ئینگلیزی، بانگەشەی ئۆتۆنۆمییان بۆ کرابێ یان نا، سیفەتێکی هاوبەشی زمانی ئینگلیزین بۆ ئەوانەی زمانی دووەمیان ئینگلیزییە.

9. ئینگلیزی ژێر کاریگەریی زمانی بێگانە:

پەیوەندی بە دیالێکتی ئێکسایزدی ئینگلیزی هەیە، بەوەی کە هەردووکیان ستاندارد نین، هەردووکیان سیفەتی زیندوویی و مێژووییان کەمە. هەردووکیان بەوە جیا دەکرێنەوە کە سیفەتی (تێکەڵە)یان هەیە، (واتە تێکەڵەی چەند زمانێکی ترن).

قسەکەری ئەو زمانانە زوو زوو شێوەی ئاخاوتنیان لە زمانی بێگانە بۆ زمانی ئینگلیزی یان بە پێچەوانەوە دەگۆڕن، ئەم دیاردەیەش پێی دەگوترێت (دیالێکت گۆڕین)، ئەمەش بە پێی هەڵوێست ڕوودەدات.

10. زمانی ئینگلیزی قسەکەری بێگانە:

ئەو جۆرە زمانەیە، کە بێگانەکان لە ڕێگەی خوێندنی ڕێزمان و خوێندنەوە و نووسینەوە فێری دەبن، سیمای تایبەتی ئەم زمانە خاوەنی شەش پێوەرە،

لەوانەیە پێوەری حەوتەمیشی هەبێت، ئەویش لەژێر کاریگەری زمانی زگماکی خۆیان لەڕووی دەنگسازی و ڕۆنانەوە تێکەڵە، زۆرجاریش بیرکردنەوەی زمانی زگماکی خۆیانی تێدا زاڵە، نموونەیەکی بیردۆزیانە لەلایەن (هاڵ) هێنراوەتەوە (زمانی ئیتاڵی کەسێکی بیانی قسەی پێبکات)، وەک نموونەیەکە بۆ پڕۆسەی بە پیجن بوون.

پەراوێز و سەرچاوەکان

141. هەمان سەرچاوە، ل ٦٢٨.

142. تاریق جامباز، زمانە فەرمییەکان لە دەستووری کەنەدا و سویسرا و بەلجیکا، ل ١١٥ – ١١٦.

143. بڕەنزویک ناوی هەرێمە لە وڵاتی کەنەدا.

144. طارق جامباز (٢٠٠٧)، قانون اللغات الرسمیة فی کندا لسنه ١٩٨٨، ترجمة عبدالکریم ابوبکر هموندی، من مطبوعات المجلس الوطنی لکوردستان ـ العراق، مطبعة شهاب، اربیل، ص ١٦.

145. سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

146. مصطفی فاخوری (٢٠٠٧)، الاقطار والبلدان ـ موسوعة جغرافیة و تاریخیة واقتصادیة، دار المعرفة، بیروت ـ لبنان، ص ١٠٦.

147. عەلی کەندی، ل ٣٢٩.

148. مصطفی فاخوری (٢٠٠٧)، ص ١٠٧.

149. طارق جامباز، زمانە فەرمییەکان لە دەستووری کەنەدا و سویسرا و بەلجیکادا، ل ۱۲۰ – ۱۲۱.

150. طارق جامباز (۲۰۰۷)، یاسای بنەڕەتی کاتالۆنیا ۲۰۰٦، و: محمد کاکەیی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ۲۰۰۷، ل ۱۵.

151. هەمان سەرچاوە، ل ٥.

152. مصطفی فاخوری، هەمان سەرچاوە، ل ٤۲۳.

153. هەمان سەرچاوە، ل ٤۲٤.

154. سوداد ڕەسووڵ (۲۰۱۰)، جووت ستانداردەکەی ئەمیری حەسەنپور و ئەفسانەکەی، هەفتانەمەی هەولێر، ژ (٤۱)، تەمموزی ۲۰۱۰، ل ٥.

155. ناصر قلی سارلی، ل ١٦٥.

156. سوداد ڕەسوڵ، هەمان سەرچاوە، ل ٥.

157. هەمان سەرچاوە، ل ٥.

158. ناصرقلی سارلی، ل ١٦٥.

159. بڕوانە: سوداد ڕەسووڵ، ل ٥. ناصر قلی سارلی، ل ١٦٥.

160. ناصر قلی سارلی، ١٦٦.

161. سوداد ڕەسووڵ، ل ٦.

162- Larson Karen A. (1985), Learning without lessons. Socialization and Language change in Norway, University press of America, p. 40.

163. هەمان سەرچاوە، ل ٤٣.

164. سوداد ڕەسووڵ، هەمان سەرچاوە، ل ٦ – ٧.

165. ناصر قلی سارلی، ل ١٦٥ – ١٦٦.

166. سوداد ڕەسووڵ، ل ٧.

167. سەرچاوەی پێشوو، ل ٧.

168. ئاراس فەریق زەینەڵ(د)(٢٠١٠)، مێژووی ئەمەریکا لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی، ل ٦.

169. عەلی کەندی(٢٠٠٨)، ل ٦٤٢.

170. وریا عومەر ئەمین(٢٠٠٧)، نەژادی ناوی ئەمەریکا، ڕ. بەدرخان، ژ. (٧٩)، ٢٠٠٧/٣/٢٢، ل ١٤.

171. ئاراس فەریق زەینەڵ (د)(٢٠١٠)، ل ١٢.

172. سەرچاوەی پێشوو، ل ٦ - ٧.

173. بڕوانە: مصطفى فاخوری، ل ٤٥٢. عەلی کەندی، ل ٦٤١.

174. ئاراس فەریق زەینەڵ، ل ١٠٦.

175. کۆمەڵێک، نووسەر(٢٠١٠)، دەربارەی ئەمەریکا ـ دەستووری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا و سەرنج و ڕاڤەکاری، و: حەسەن حوسێن و سەلام عەبدولکەریم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ل ١٣.

176. ئاراس فەریق زەینەڵ، ل ١١٠.

177. سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو(٢٠٠٩)، زمانەوانی، بەرگەکانی (یەکەم، دووەم، سێیەم)، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، ل ٤٠٨.

178. جەیمس کراوفۆرد، بۆچی لە دەوڵەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، زمانی ئینگلیزی ڕەسمی نییە، و: حەسەنی قازی، بڕوانە: - www.ruwange.blogspot.2008

179- www.Answers.com/National Language.

180. جەیمس کراوفۆرد، هەمان سەرچاوە www.ruwange.blogspot.2008

181. هەمان سەرچاوە.

182. سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو(٢٠٠٩)، هەمان سەرچاوە، ل ٤٣٠.

183. سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو (٢٠١١)، زمانەوانی، بەرگی هەشتەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ل ١٢٨ – ١٢٩.

184. ئیسماعیل فەهمی قەرەداغی(د)(٢٠١٠)، ویژەی ئینگلیزی و زمانی ستاندەردی ئینگلیزی، سمیناری ئەکادیمیای کوردی، هۆڵی مەلا مەحموودی بایەزیدی، چوارشەممە ٢٠١١/١/١٢.

185. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(د)(١٩٧١)، سەرنجێ لە زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، چاپخانەی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ل ١٦.

186- Ali Mahamood jukil, p. 10 – 12.